

УДК 373.5.014.543.3:364-787.26

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (1917 – 1920 рр.)

Оксана Бунчук

кандидат педагогічних наук, старший викладач
МДПУ імені Б. Хмельницького
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна
V.Bunchuk@yandex.ua

Анотація. У статті на основі широкого архівного та документального матеріалів досліджено історичний аспект становлення та розвитку Товариства шкільної освіти. Вивчено механізм формування складу Товариства та його Ради, охарактеризовано основні етапи діяльності Товариства шкільної освіти. Установлено, що за активної участі Товариства шкільної освіти закладено першу українську гімназію. Товариство взяло у свої руки українізацію школи в Україні, влаштувавши в 1917 р. перші курси українознавства для вчителів по всій Україні, розробило основні положення реформи шкільної освіти, дбало про термінологію, видання шкільних книжок. Аналіз архівних документів дав можливість зробити висновок, що діяльність Товариства будувалась відповідно до «Статуту Українського Товариства шкільної освіти». Досліджено, що Товариство шкільної освіти – позапартійна культурно-освітня інституція, яка не переслідувала жодних політичних завдань, а свою головну мету вбачала в проведенні українізації школи.

Ключові слова: Товариство шкільної освіти; культурно-освітня діяльність; громадська організація; члени Товариства шкільної освіти; реформування освіти; українська школа.

К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ ОСНОВАНИЯ ОБЩЕСТВА ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (1917 – 1920 гг.)

Бунчук Оксана

кандидат педагогических наук, старший преподаватель
МГПУ имени Б. Хмельницкого
г. Мелитополь, Запорожская область, Украина
V.Bunchuk@yandex.ua

Аннотация. В статье, на основе широкого архивного и документального материала, исследован исторический аспект становления и развития Общества школьного образования, изучен механизм формирования состава Общества и его Совета, охарактеризованы основные этапы деятельности Общества школьного образования.

Установлено, что при активном участии Общества школьного образования основана первая украинская гимназия, оно взяло в свои руки українізацію школи в Украине, устроив в 1917 г. первые курсы україноведения для учителей по всей Украине, разработало основные аспекты реформы школьного образования, заботилось

о терминологии, издании школьных книг. Анализ архивных документов позволил сделать вывод, что деятельность общества строилась согласно «Уставу Украинского Общества школьного образования». Исследовано, что Общество школьного образования – беспартийная культурно-образовательная институция, которая не преследовала никаких политических задач, а свою главную цель видела в проведении украинизации школы.

Ключевые слова: Общество школьного образования, культурно-образовательная деятельность, общественная организация, члены ОШО, реформирование образования, украинская школа.

THE 100th ANNIVERSARY OF THE FOUNDING THE SOCIETY OF SCHOOL EDUCATION

Oksana Bunchuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer

Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytskyi

Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine

V.Bunchuk@yandex.ua

Abstract. Researched archival materials give grounds to assume that the history of the Ukrainian school in the early twentieth century is closely connected with the history of the Society of School Education(SSE). In the period of national democratic revolution of Ukrainian people, when they first tried to found their school community organization and the Society of School Education had the honorary guiding part in this field. In fact, SSE was engaged in the Affairs of education in Ukraine before the first Ukrainian educational governing body, the General Secretariat of Education, had been formed.

Society of School Education was founded on 10th April 1917 with the aim of spreading education among the Ukrainian people in primary, secondary and high schools, implementing the Ukrainian language into teaching. I. Steshenko was elected the first Chairman of the Society by Deputy Chairman P. Kholodnyi. The Society of School Education worked in accordance with the “Charter of the Ukrainian Society of School education” which was introduced by the founders of the Society and approved by the Kiev District Court on 20th October 1917. In different political periods, it was adjusted, supplemented to fulfill all the tasks on development of the Ukrainian school according to the first Charter in 1917.

The analysis of the structure of the SSE Board has shown that the composition of the Board remained unchanged – the Chairman, Deputy Chairman, six members who were elected at the General Meeting by a vote majority.

The first Ukrainian school was founded with the active participation of SSE, it played an important part in the Ukrainization of schools in the country, arranging the first course of Ukrainian for teachers in Ukraine in 1917, providing school education reforms and being responsible for the terminology and the publication of school textbooks. By the time the first Ministry of Education of Ukrainian was established, the Society had become the highest institution in the Ukrainian School Affairs.

Key words: Society of School Education; cultural and educational activities; public organization; members of the Society of School Education; education reform; the Ukrainian school.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дослідження питання історії освіти вкрай важливе для розвитку національної освітньої системи, бо сприяє формуванню нових педагогічних ідей. Накопичені людством знання та досвід дають можливість успішно вирішувати ті завдання, які стоять перед суспільством на сучасному етапі розвитку Української незалежної держави.

На нашу думку, у часи утвердження української державності в галузі освіти важливо враховувати вітчизняні набутки для уникнення помилок попередніх поколінь та залучення кращих надбань для утвердження національної системи освіти й ефективної підготовки кваліфікованих спеціалістів, здатних підвищувати свій професійний рівень упродовж життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства.

У цьому контексті вивчення досвіду діяльності Товариства шкільної освіти дасть можливість дослідити цей процес, виявити прогресивні тенденції, окреслити перспективу використання позитивних напрацювань у складних соціально-політичних умовах 1917 – 1920 рр., переосмисливши їх. Окрім того, важливо з'ясувати, які проблеми порушували відомі педагоги, громадські діячі зазначеного періоду для використання цього арсеналу корисних педагогічних ідей у практиці підготовки фахівців нового часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою джерельної бази досліджуваної проблеми є архівні матеріали, які розкривають її суть. Висвітлювалася окреслена тема і в матеріалах різноманітних періодичних видань, що виходили друком у 1917 – 1920-х рр.: «Вісті з Української Центральної ради», «Державний вісник», «Вільна українська школа» тощо.

Важливим джерелом для досліджуваної проблеми є також підручники, написані представниками Товариства шкільної освіти – істориками і діячами освіти, які присвятили їх не лише окремим питанням становлення освіти зазначеного періоду, а й особливостям організації нової національної школи, проект якої розроблявся в ті часи членами Товариства шкільної освіти.

Формулювання цілей статті. Мета роботи – розглянути діяльність Товариства шкільної освіти 1917 – 1920 рр. і описати внесок, зроблений провідними діячами Товариства в розвиток національної школи зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування факторів, що зумовили появу та розвиток культурно-просвітницького товариства –

Товариства шкільної освіти, вимагає, насамперед, короткого історико-ретроспективного аналізу процесів національного відродження та суспільно-політичного розвитку українського народу в період подій 1917 – 1920 років.

1917 – 1920 рр. – один із найскладніших періодів в історії України. Ці роки ввібрали в себе стільки подій і явищ, скільки вистачило б на цілу історичну епоху. Злет національної самосвідомості, відновлення української державності після майже двохсотлітньої перерви, військові баталії, розшарування суспільства, установлення більшовицької влади – ось лише основні політичні віхи цього періоду [5, с. 79].

Боротьба українського народу за рідну мову і рідну школу в умовах царської Російської держави не пройшла безслідно. Вона пробуджувала, підносила і зміцнювала національно-державну свідомість українського народу й тим оберігала його від повної денаціоналізації. Наслідки тієї кропіткої праці й боротьби на ниві української освіти і культури далися взнаки під час революційних подій 1917 року. Вони були однією з причин, що в 1917 р. після багаторічного бездержавного існування, Україна легко відновила своє державно-політичне самостійне життя.

У той же час російський Тимчасовий уряд не поспішав здійснювати якихось рішучих заходів з українізації шкіл в Україні і не виділяв потрібних коштів на їхнє утримання. І тому опіку над народною освітою в Україні взяло на себе українське вчительство, що негайно приступило до українізації школи.

Після створення Української Центральної Ради її бачення організації шкільної сфери були не досить чіткими. Члени Центральної Ради, насамперед, змушені були вирішувати політичні питання, тому освітянська програма спершу на засіданнях Ради не розроблялася [8, Т. 2, с. 8].

Весною і на початку літа 1917 р. в Україні не існувало національного державного органу, який керував би справами освіти. Його заміняли громадські організації. У м. Києві опікуватися справами освіти почало українське вчительство, яке своє першочергове завдання вбачало в українізації шкіл.

Отже, ще до утворення українських органів управління освітою національна громадськість взяла на себе функції керівництва українською освітою. І хоча питання створення української школи вже було об'єктивно зумовлене соціально-політичним становищем у державі, перші реальні дії

були зроблені не державними органами, а українською громадськістю, згуртованою в освітні організації.

Серед освітніх товариств, що відіграли велику роль в організації української школи в означений період, було Українське Товариство шкільної освіти. Оскільки воно виникло ще до утворення Генерального Секретаріату Освіти, то саме члени цього Товариства взяли на себе рішення перших організаційних питань національної освіти [9, арк. 5 зв.].

За словами В. Дурдуківського, директора Першої української гімназії ім. Т.Г. Шевченка, ТШО було засновано при спілці українських учителів м. Києва. Установчі збори ТШО відбулись у помешканні клубу «Родина». Клуб «Родина» був тим осередком, навколо якого гуртувалась передова українська освітня інтелігенція. При ньому існувала Шевченківська комісія, яка займалася популяризацією творчості Шевченка [6]. У приміщенні клубу не лише відбулись організаційні збори ТШО, а і працювали комісії з розробки українських підручників, зокрема й для середніх шкіл, проводив роботу організаційний комітет ВУС щодо підготовки Першого всеукраїнського професійного вчительського з'їзду, проводило свої зібрання Товариство «Копійка на Рідну школу» та ін. Між тим Українська Центральна Рада була заснована в Києві 4 (17) березня 1917 р. також у приміщенні українського клубу «Родина» з ініціативи Товариства Українських Поступовців за участю українських політичних партій, українських військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства, громадських і культурних організацій (Українське Наукове Товариство, Українське Педагогічне Товариство, Товариство українських техніків і агрономів тощо) [6, № 123].

Аналіз архівних документів, листування Товариства показали, що існують розбіжності стосовно самої назви Товариства. Так, на бланку для документів цієї організації в 1917 р. на штампі вказувалася назва «Українське Товариство розповсюдження шкільної освіти», а печатка в кінці цього ж документа вмщувала назву «Українське Товариство шкільної освіти. Київ». З 1919 р. Товариство використовувало для штампа назву «Українське Товариство шкільної освіти», а на печатці значилось «Українське Товариство шкільної освіти. Київ». У протоколах загальних зборів, засідань Ради, комісій указували – «Товариство шкільної освіти» [9, арк. 37].

У періодичній пресі тих часів, а саме в газетах: «Последние новости», «Нова Рада» за 1917 р. з'явилися оголошення, що в Києві

організовано «Українське Товариство з метою розповсюдження шкільної освіти на рідній мові».

10 квітня 1917 р. на перших установчих зборах ТШО був затверджений Статут Товариства, де зокрема наголошувалось, що Товариство саме створює школи різних типів; допомагає в утворенні шкіл іншим інституціям, урядовим і громадським, а також і окремим особам; розробляє принципи організації шкіл і складає зразкові програми вивчення різних книжок; скликає педагогічні й освітні з'їзди; організовує науково-педагогічні курси, лекції, вистави, музеї і таке інше, що стосується навчання і виховання в українській школі [11].

Першим головою Товариства шкільної освіти був обраний І. Стешенко, заступником голови – П. Холодний. ТШО очолило рух за українську школу. Для вирішення першочергових шкільних питань при Товаристві були створені комісії: математична, філологічна, історична, природознавча та українського правопису. Члени цих комісій опікувалися питаннями підготовки українського вчительства, запровадження української термінології та правопису, створення українських підручників [4].

Одним із найголовніших результатів діяльності Товариства в 1917 р. було проведення Всеукраїнських учительських з'їздів.

Перший Всеукраїнський учительський з'їзд відбувся 5 – 6 квітня 1917 р. Активними учасниками й організаторами цього форуму були члени Товариства шкільної освіти на чолі з І. Стешенком.

На виконання рішень з'їзду про перехід із 1917/1918 н. р. на навчання українською мовою в початковій школі Товариство шкільної освіти приступило до передруку виданих раніше українських підручників та іншої навчальної літератури. Товариство починає друкувати книжки українською мовою. За повідомленнями місцевої преси, на початку липня 1917 року на кошти ТШО масовим тиражем з'явилась «друкована продукція комісій, що діяли при Товаристві шкільної освіти». Журнал «Вільна Українська школа» надавав інформацію про перелік підручників, їхню ціну, указував адресу книжкового складу [1].

З'їзд також підтримав рішення Товариства шкільної освіти щодо організації Академії наук як найвищого наукового закладу, що має розбудовувати науку, досліджувати питання українознавства і сприяти вдосконаленню шкільної освіти. Як перший практичний крок реалізації

цих постанов з'їзд ухвалив організацію інструкторських курсів у Києві, що мали підготувати лекторів для курсів українізації.

За допомогою Всеукраїнської вчительської спілки ТШО вдалося влітку 1917 р. організувати близько сотні вчительських курсів з українознавства на кошти місцевих управлінь освітою [2, с. 395].

Перший Всеукраїнський учительський з'їзд також поставив завдання реформування української системи освіти: нова українська школа мусила замінити всі різноманітні, різносистемні й різновідомчі типи шкіл системою єдиної школи, збудованої за єдиним планом [7, с. 40 – 42].

Отже, окрім змін, які відбувалися в управлінні освітою, необхідно було реформувати і саму систему освіти. Найактивнішу участь брали члени комісії ТШО під керівництвом заступника голови, а з жовтня 1917 р. – голови Товариства П. Холодного в підготовці й проведенні шкільної реформи та розробці «Проекту Єдиної школи на Україні». Робота над цим проектом розпочалася влітку 1917 року [9, арк. 6].

Цей проект плану єдиної школи було винесено на розгляд другого Всеукраїнського вчительського з'їзду, підготовленого і проведеного в серпні 1917 р. Товариством шкільної освіти. З'їзд ухвалив цей проект і доручив Секретаріатові народної освіти детально розробити план управління єдиною школою, беручи до уваги основні положення проекту [3, с. 26].

Таким чином, всеукраїнські вчительські з'їзди взяли курс на українізацію шкільної освіти та визначили основні шляхи її реформування. Було вироблено програму освітніх перетворень, складність якої полягала, по-перше, у тому, що для її реалізації необхідні були кошти, яких у Центральної Ради бракувало. По-друге, на виконання її основних пунктів відводилося мало часу, а саме: весна – літо 1917 року.

Та з приходом у 1919 р. Добровольчої армії школа опинилася в тяжкому становищі: учителям не лише не платили грошей, а й навмисне забирали їх до війська, викидали школи з приміщень, арештовували українських учителів. Українську школу було позбавлено утримання, прав публічних шкіл і навіть прав на існування. І знов ТШО бере в свої руки важке завдання керівництва українською школою, надаючи їй моральну й матеріальну підтримку.

Не залишило Товариство своєї діяльності й коли радянська влада змінила денікінську – змінюється лише напрям його роботи. Позбавившись важкого обов'язку матеріальної підтримки української школи, воно всю

свою увагу звернуло на внутрішні шкільні справи: на реформування школи, вироблення програм єдиної трудової школи, на видання потрібних книжок для вчителів і учнів [10, арк. 1,2].

Висновки. Таким чином, передові кола української інтелігенції, організовані в громадське товариство – Товариство Шкільної Освіти – були ідейними натхненниками і творцями української національної освіти в період визвольних змагань. У різні періоди 1917 – 1920 рр. члени Товариства Шкільної Освіти перебирали на себе організаційні, ідеологічні, керівні, фінансові, методичні функції управління освітою. Без їхньої творчої праці, без їхньої боротьби та віри українські національні уряди не мали б тієї основи, на якій постала українська школа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільна Українська Школа : Орган Всеукраїнської учительської спілки. – 1919 –1920 шк. р. – № 4-5.
2. Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917 – 1923 рр., Українська гетьманська держава 1918 р. / Дмитро Дорошенко. – Ужгород, 1930.– Т. II. – 1930. – 417 с.
3. Крилов І. Система освіти в Україні (1917 – 1930) / І. Крилов. – Мюнхен, 1956 – 96 .
4. Лікарчук І. Л. Стещенко Іван Матвійович // Міністри освіти України [Монографія] : В 2 т. – К., 2002. – Т. : (1917 – 1943 рр.). – 2002.
5. Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін. [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
6. Національна наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського Ф. 1. – Сп. № 35350 Матеріали діяльності клубу «Родина».
7. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917 – 1919 рр. / С. Постернак. – Київ, 1920. – 128 с.
8. Українська Центральна рада. Документи і матеріали : у двох томах. – К. : Наукова думка, 1996. – Т.1. – 1996. – 591 с., Т.2. – 1996. – 424 с.
9. Державний архів м. Києва. – Ф. 346 Товариство шкільної освіти. – Оп. 1.– Спр. 1. Протоколи загальних зборів, комісій Товариства шкільної освіти, 25 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. – Ф. 4746. – Оп. 1. – Спр. 1. Пояснююча записка в справі видавництва Товариством шкільної освіти українських книжок, 4 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. – Ф. 2581 Генеральний Секретар освіти Української Центральної Ради. – Оп. 1. – Спр. 14. Закони й постанови Центральної Ради з освіти та законопроекти, складені Секретарством освіти, 14 арк.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Vilna Ukrainiska Shkola: Organ Vseukrainskoi uchytelskoi spilki [Free Ukrainian School On all-Ukrainian teachers Union].* № 4-5. [in Ukrainian].

2. Doroshenko, D. (1930). *Iliustrovana istoriia Ukraini 1917-1923, Ukrainiska hetmanska derzhava 1918 [Illustrated history of Ukraine 1917-1923., the Ukrainian Hetman state of 1918.]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
3. Krilov, I. (1956). *Systema osvity v Ukraini (1917 – 1930) [The education system in Ukraine (1917 – 1930)]*. Muenhen [in German].
4. Likarchuk, I. L. (2002). Steshenko Ivan Matviovykh // *Ministri osvity Ukrainy [Steshenko Ivan M. // Ministers of Education of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Suhomlinska, O. V. (1996). *Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva 1905-1933 [Essays on the history of Ukrainian school education 1905-1933]*. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
6. *Natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskogo, Materiali diyalnosti klubu «Rodina» [National Scientific library of Ukraine: Materials of the club “Family” activities]*. [in Ukrainian].
7. Posternak, S. (1920). *Iz istorii osvithnoho ruhu na Ukraini za chasiv revoliutsii 1917 – 1919 [From the history of the educational movement in Ukraine during the revolution, 1917 – 1919]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. *Ukrayinska Tsentralna rada. Dokumenty i materialy: u dvokh tomakh. (1996) [The Ukrainian Central Rada. Documents and materials: in two volumes.]* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. *Derzhavnyi arkhiv m. Kyiva [Kiev State archive]*. [in Ukrainian].
10. *Tsentralnyi derzhavnyi arhiv vishchih organiv vlady ta upravlinnia Ukraini, m. Kyiv [Central state archives of Supreme bodies of power and administration of Ukraine, Kyiv]* [in Ukrainian].
11. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vishchikh organiv vlady ta upravlinnia Ukrayiny, m. Kyiv [Central state archives of Supreme bodies of power and administration of Ukraine, Kyiv]* [in Ukrainian].